

Tullio De Mauro

Μικρή σημασιολογία

των μη ρηματικών και των
φυσικών-ιστορικών γλωσσών

Μετάφραση-σημειώσεις:
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΟΝΔΥΛΗ

- © Εκδόσεις νήσος - Π. Καπόλα
Σαυρή 14, 105 53 Αθήνα, τηλ./fax 3250058
Τίτλος πρωτοτύπου: Tullio De Mauro, *Minisemantica*
© 2nd augmented edition 1990
Cris. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari.
Greek edition arranged through the mediation of EULAMA Literary Agency.

Διόρθωση: Άννα Μπαργιώκη
Σελιδοποίηση: Αναστασία Σπανιολέτου
Ξετύπλο: Barbara Kouzicis
Φιλμ: Ντίμης Καρράς
Εκτύπωση: Ηλιότυπο Ο.Ε.
Βιβλιοδεσία: Ηλιότυπος-Ροδότυπος

ISBN 960-87114-0-1

νήσος
ΑΘΗΝΑ 2002

3. Η ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΗ ΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ

1. Δείκτες, ψηφία, αλφάβητα: Γλώσσες μη αρθρωμένες, με σφαιρικές σημασίες	81
2. Κατάλογοι, τραπουλόχαρτα, συμβολολογίες: Γλώσσες με αρθρωμένες σημασίες και πεπερασμένες σημασίες	89
3. Συστήματα ψηφίων και αλφαβητικές γραφές: Γλώσσες με αρθρωμένα και άπειρα σημαίνόμενα	93
4. Οι λογισμοί και οι τυπικές Γλώσσες: Γλώσσες με άπειρα υπολογίσιμα συνώνυμα σημεία	100

4. Η ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

1. Λογισμός και ρηματική Γλώσσα.....	107
2. Μια πέμπτη οικογένεια κωδίκων και μια τρίτη σωσσυριανή αρχή.....	115
3. Οι διακυμάνσεις του λεξιλογίου	124
4. Η ποικιλία των σημασιακών εκδοχών	135
5. Το σημασιολογικό απεριόριστο.....	150
6. Σημασιολογία του συνεχούς λόγου, κατανόηση και ερμηνεία	158
7. Γλωσσικός χώρος και πολιτισμικός χώρος	166

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Επίγειος επίλογος.....	173
2. Επουράνιος επίλογος.....	177

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σημειώσεις και αιχμές για ξητήματα (μη) κατανόησης	183
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.....	203

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΡΙΑΣ

Ο Τούλλιο Ντε Μάουρο γεννήθηκε στην Τόρρε Αννουντσιάτα της Νάπολης το 1932. Από το 1961 διδάσκει γενική και ιστορική γλωσσολογία στο πανεπιστήμιο «La Sapienza» της Ρώμης. Είναι συγγραφέας πολυάριθμων δοκιμίων και τόμων, σε αλληλένδετες θεματικές, που αφορούν το έργο του Σωσσύρ και του Βιτγκενστάιν, τη σημασιολογία, την ιστορική γλωσσολογία και τη διδασκαλία της γλώσσας. Πολλά βιβλία του έχουν μεταφραστεί σε ευρωπαϊκές γλώσσες και έχουν κάνει πολλαπλές επανειδήσεις.

Αν η *Μικρή σημασιολογία* μεταφραζόταν σε μια από τις ευρωπαϊκές γλώσσες —όπου δεν έχει ακόμη μεταφραστεί—, η παρουσίαση του έργου του θα ήταν μάλλον περιττή: Ο Ντε Μάουρο είναι «εν ζωή πατέρας» της σύγχρονης ιταλικής γλωσσολογίας και ειδικός μελετητής του Σωσσύρ. Τουλάχιστον η εισαγωγή «Notes biographiques et critiques» της κριτικής του έκδοσης των *Cours de linguistique générale* (ed. critique par Tullio de Mauro, Payot, Παρίσι 1972), αποτελεί υποχρεωτική αναφορά σε κάθε μεταγενέστερη μελέτη του σωσσυριανού έργου.

Η συγγραφική του όμως παραγωγή δεν θα δικαιολογούσε το ενδιαφέρον για την παρουσίαση στα ελληνικά της *Μικρής σημασιολογίας*, που πρωτογράφηκε το 1982 και αναθεωρήθηκε το 1990, οπότε προστέθηκε και το δοκίμιο με τίτλο «Σημειώσεις και νύξεις για το θέμα της (μη) κατανόησης», ενώ η τελευταία επανέκ-

προτείνει να θεωρηθεί ως αντικείμενο της σημασιολογίας όχι το σημαινόμενο, ως εμμενής ιδιότητα των σημείων, αλλά η δραστηριότητα της σημασιοδότησης όπως την επιτελούν οι ομιλητές. Για να πραγματευτεί τη σημασιοδότηση, ο συγγραφέας χειρίζεται την κατηγορία του σημαινόμενου με τρόπο παρόμοιο με εκείνον του Πριέτο.² Ορίζει το σημαινόμενο ως μια τάξη σημασιών, οι οποίες, σε μια ορισμένη κοινότητα ομιλητών, συμερίζονται την ιδιότητα της αμοιβαίας πλήρους συμεταβλητότητας. Με τη σειρά τους, οι σημασίες είναι «κάθε δυνατή κατάσταση εμπειρίας αφ' της στιγμής εντοπίζεται από ένα φώνημα ή γράφημα». Επομένως, το σημαινόμενο δεν είναι μια οντότητα αντιληπτή με συγκεκριμένο τρόπο, αλλά ένα σύνολο συγκεκριμένων οντοτήτων (σημασίες), οι οποίες ανήκουν σε μια συγκεκριμένη τάξη, εφόσον είναι πλήρως συμεταβλητές, δηλαδή λειτουργικά ισοδύναμες για τη σύνδεση με ένα ή περισσότερα φωνήματα.

Με βάση αυτό τον άξονα επανεξετάζει στη *Μικρή σημασιολογία* τις δύο σοσσυριανές αρχές –την αυθαιρετότητα και τη γραμμικότητα του σημείου– για να αποκαλύψει μια συνέπεια η οποία δεν έχει γίνει αντικείμενο επεξεργασίας. Η συνέπεια είναι μια «τρίτη σοσσυριανή αρχή», όπως την αποκαλεί ο συγγραφέας (κεφ. 4, § 3), η αρχή της ασάφειας και της απροσδιοριστίας των σημείων από την πλευρά της κατανόησης από τους χρήστες. Ας αναλογιστούμε μόνο πόσο η ασάφεια και η απροσδιοριστία των γλωσσικών σημείων αποτέλεσε αντικείμενο ενασχόλησης της φιλοσοφίας της γλώσσας, ενώ συνεχίζει να είναι μόνιμο αγιάθι για τις απόπειρες τυποποίησης των φυσικών-ιστορικών γλωσσών, σε αντίθεση με άλλους τυποποιήσιμους και μη «ασαφείς» κώδικες (ανθρώπινους και μη).

Έτσι, ο Ντε Μάουρο χειρίζεται αυτή την κεντρική για το επι-

2. Για τον Πριέτο, το σημαινόμενο είναι μια αφηρημένη οντότητα, ενώ το μήνυμα είναι συγκεκριμένο γεγονός, το κοινωνικό γεγονός της πληροφορίας, της ερώτησης ή της απάντησης που προσπαθεί να μεταδώσει ο πομπός όταν χρησιμοποιεί το σήμα.

χείρημά του διάκριση προχωράοντας στη σημασιολογική ταξινόμηση των ιδιοτήτων των κωδικών-γλωσσών σε διαφορετικούς τύπους. Είναι χρήσιμο να συνοψίσουμε εδώ τα εργαλεία με τα οποία προβαίνει στην ανάλυση της σημασίας, μέσα από 28 ιδιότητες που χαρακτηρίζουν τις μορφές σημείωσης, οι οποίες ονομάζονται ως εξής:³

Ριζική αυθαιρετότητα της οργάνωσης της επικοινωνίας: *διύσμιος* ανάμεσα σε δεικνύουσα και δεικνυόμενη οντότητα, σε έκφραση και περιεχομένο· *ριζική υλική αυθαιρετότητα*, ή αλλιώς *αντιστρεψιμότητα* ανάμεσα στις οντότητες που λειτουργούν ως έκφραση και εκείνες που λειτουργούν ως περιεχόμενο· *ριζικός πραγματισμός*, δηλαδή *αναγκαιότητα* παρουσία των αντικειμένων της σημείωσης (από αυτά τα χαρακτηριστικά εξαρτάται η οργάνωση κάθε σημειωτικής διαδικασίας των κωδικών στους οποίους ένα σύστημα κατηγοριών στο επίπεδο της έκφρασης συνδέεται με ένα σύστημα στο επίπεδο του περιεχομένου).

Άλλες ιδιότητες, που αποδεικνύεται ότι δεν ανήκουν μόνο στη γλώσσα –όπως υποστηρίζεται συνήθως– αλλά και σε άλλους κώδικες, είναι οι εξής: η παρουσία *αρθρωμένων σημείων* (συνδυαστική ή συνταγματική φύση των σημείων, που μπορούν να αναλυθούν σε βασικές μονάδες)· το *δυνάμει μη πεπερασμένο των σημείων*, αλλά και η *σημασιακότητα* των βασικών μονάδων· η δυνατότητα *αποσύνθεσης του σημαινόντος* σε μη σημασιακές περαιτέρω αρθρωμένες μονάδες (διπλή άρθρωση των γλωσσών και άλλων κωδικών· πλεοναστικότητα των μορφών άρθρωσης –πρώτης και δεύτερης– των σημείων)· η *διαφορετική σημασιακότητα* των διαφόρων διαδοχικών εκφράσεων των βασικών μονάδων· η *διαφορά στη σημασιακότητα των «μορφών»* (μορφί/μορφής) σε συνάρτηση με διαφορετικές υποκείμενες δομές· η *παρουσία διακρίσεων* ανάμεσα σε «μορφές» *τελεστικές* (συνκατηγορηματικές) και «μορφές» *μεταβλητές* (κατηγορηματικές)· η *συνωνυμία* ανάμεσα σε σημεία και «μορφές»· η δυνατότητα *συνωνυμικής αναδιατύπωσης* κάθε σημείου.

3. Πβλ. De Mauro, *Capire le parole*, Laterza, Ρώμη-Μπάρι 1994, κεφ. 3.

Η διαφορά όμως των φυσικών-ιστορικών γλωσσών από τους λογισμούς και από κάποια άλλα σημειωτικά συστήματα εντοπίζεται στην αδυναμία υπολογισμού (εμπειρικά, η μη προβλεψιμότητα) των συνωνυμιών και των αναδιατάξεων και αναδιατυπώσεων. Από εδώ προκύπτει η *δημιουργικότητα* της γλώσσας —ή, καλύτερα, η απουσία μη δημιουργικότητας—, στην οποία ο Ντε Μάουρο αποδίδει κεντρικό ρόλο για τη σημειωτική διεργασία στη φυσική γλώσσα. Η ποικιλότητα επομένως προκύπτει από ρυθμιστικές αρχές της γλωσσικής χρήσης, που επιλέγουν τις πραγματώσεις και εισάγουν αναγνωρίσιμες διαφοροποιήσεις από χρονική, θεματική, κοινωνική, εκφραστική, κειμενική άποψη.

Από αυτή την ιδιότητα προκύπτει και το *απεριόριστο του νοητικού πεδίου* κάθε γλώσσας, η δυνατότητα *αυτωνυμικότητας* κάθε λέξης, καθώς και η ιδιότητα της *ανακλαστικής μεταγλωσσικότητας* και ο τουλάχιστον *διπλός χαρακτήρας* του επιπέδου περιεχομένου κάθε γλώσσας (εξαγλωσσικό και γλωσσικό). Η μεταγλωσσικότητα είναι αναγκαία συνθήκη για τη δυνατότητα *πυράξεως, διόρθωσης, επιμέλειας, σχολιασμού* κτλ. της έκφρασης, για τη δυνατότητα *αναστοχασμού και διαλόγου* με τις λέξεις, για την *οργανωτική διαφοροποίηση* του πολλαπλού περιεχομένου μιας γλώσσας ανάλογα με διαφορετικά σημειολογικά διαφοροποιημένα επίπεδα της ανθρώπινης εμπειρίας, για τη δυνατότητα να *αγριστρώνεται μια «μορφή» σε ένα ιδιαίτερο άτομο* (κύρια ονόματα προσώπων, τόπου, χρόνου κτλ.).

Οι παραπάνω τέσσερις ιδιότητες μπορούν όμως να οδηγήσουν με τη σειρά τους σε άλλες παρανοήσεις, συγχύσεις και αμφιλογίες. Ωστόσο, οι ενδείξεις, με λειτουργίες όχι μόνο συγκατηγορηματικές αλλά και αγριστρώματος των προτασιακών περιεχομένων στην κοινωνική, χωροχρονική, προσωπική περίσταση, αποτυπώνονται στην ιδιότητα της *γραμματικότητας*. Ως επιπλέον όμως εργαλεία-ιδιότητες για τη θεραπεία της ανεπάρκειας της γραμματικότητας προκύπτουν άλλες ιδιότητες της γλωσσικής επικοινωνίας: η συνήθως λανθάνουσα αλλά και συχνά έκδηλη *διαλογικότητα* η ευαισθησία της στις εν παρουσία *πραγματολογικές παραλα-*

λαγές η εξάρτηση της γλωσσικής επικοινωνίας από το *συμφραστικό* περιβάλλον και από ενδεχόμενα *ενδο-κειμενικές σχέσεις*: η εξάρτησή της από την *περίσταση επικοινωνίας* και από την εκφραστική εξωτερικότητά της (γραφηματικοί τρόποι, ύψος και ρυθμός φωνής). Εν ολίγοις, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει σε άλλους σημειωτικούς κώδικες γενικά, στις φυσικές γλώσσες ο προσδιορισμός της κατάλληλης σημασιολογικής τιμής μιας μορφής δίνεται από τη συσχέτιση ανάμεσα σε τυπικά δεδομένα και δεδομένα μη τυπικά, της γραμματικής των πραγμάτων και της ομιλίας.

Βάσει αυτής της τυπολογίας, οι κώδικες τους οποίους ονομάζει «πέμπτου τύπου» είναι οι κώδικες που χαρακτηρίζονται από τη *δημιουργικότητα* και τη *μη υπολογισιμότητα* (κεφ. 2, § 6) των κωδικοποιημένων μορφών, δηλαδή από ιδιότητες που παρασύρουν σημαίνον και σημαινόμενο, με συνέπεια την *καινοτομία*, η οποία είναι εμμενές χαρακτηριστικό αυτών των κωδίκων. Αν ξαναδιαβάσουμε με σασσυριανούς όρους αυτή την τρίτη αρχή, κάθε κώδικας με παρόμοια χαρακτηριστικά υπόκειται στην πιθανή διαρκή κίνηση μετασχηματισμού των μορφικών του αρθρώσεων μέσα στην «ομιλούσα μάζα» και διαμέσου του «χρόνου». Έτσι, οι τιμές που αποκτούν τα σημεία για να κατανοηθούν εξαρτώνται κάθε φορά σε μεγάλο βαθμό από τη *συνεννόηση* που εδραιώνεται —όταν εδραιώνεται— ανάμεσα σε ομιλητές σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα.

Επομένως, η ιδιότητα της δημιουργικότητας και το μη υπολογισιμότητα των στοιχείων της γλώσσας δεν αντιμετωπίζονται ως ιδιορρυθμίες της «ατομικής» ομιλίας, αλλά ως εμμενές στοιχείο του ίδιου του συστήματος. Ο Ντε Μάουρο χρησιμοποιεί το παράδειγμα του «δέντρου του Πορφύριου» (κεφ. 2, § 7), ώστε να καταστήσει σαφή τη διάκριση ανάμεσα σε μια φυσική γλώσσα και μια οποιαδήποτε άλλη συνδυαστική (μη ρηματικό κώδικα), τόσο στο επίπεδο της παραγωγής άπειρων σημασιών όσο και στο επίπεδο της αδυναμίας του υπολογισμού των συνωνυμιών, που είναι πρακτικά ισοδύναμο με το άπειρο.

Αν όμως το απεριόριστο της ανθρώπινης γλώσσας επιτρέπεται

τη δημιουργικότητα, την καινοτομία, τη μεταβολή, πώς μπορεί να αποφευχθεί η απροσδιοριστία και η ασάφεια στην κατανόηση; Σε αυτό το κομβικό σημείο ο Ντε Μάουρο επισημαίνει την ισχύ της μεταγλωσσικής ιδιότητας. Η γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ανατάμει τον εαυτό της ως αντικείμενο και οι ομιλητές να τη χρησιμοποιήσουν για να αποκαταστήσουν το επισφαλές νόημα, να επιστρέψουν σ' αυτό, να διορθώσουν, να επεξηγήσουν, να επιμεληθούν τη σημασία η οποία μπορεί να έχει δημιουργήσει προβλήματα μη κατανόησης από τους αποδέκτες του μηνύματος.

Η ηθική της επικοινωνίας και οι πρακτικές της συνέπειες

Αυτοί οι επαναορισμοί θα αρκούσαν ενδεχομένως για να κάνουν ενδιαφέρουσα την πρόταση της *Μικρής σημασιολογίας* καθευτην. Το μέλημα όμως του συγγραφέα να κάνει μια σημασιολογία της κατανόησης και της ακατανόησης δεν πηγάζει μόνο από την έγνοια να δώσει έμφαση σε μια περιοχή ελάχιστα μελετημένη από τη σημασιολογία. Στην ουσία, ο πυρήνας του βιβλίου υποκινείται από τη σημασιολογική κατανόηση (θα ήταν ίσως υπερβολικό να πούμε με πρόσχημα τη σημασιολογία της κατανόησης) για να κρύνει το επιχείρημα μιας ηθικής της κατανόησης. Επομένως, ο συγγραφέας διαφοροποιείται, και από αυτή την άποψη, από τις «πνευματικές» τάσεις της γλωσσολογικής σημασιολογίας, η οποία έχει παραγνωρίσει το ερώτημα του πώς λειτουργεί το θέμα της κατανόησης των λέξεων και των φράσεων. Ακόμα και έργα εγχειρίδια σημασιολογίας και γλωσσολογίας εστιάζονται αποκλειστικά στο θέμα της έκτασης της σημασίας, ενώ αφιερώνουν ελάχιστες σελίδες στο θέμα της κατανόησης.

Απεναντίας, αυτό το ζήτημα δεν είναι πρωτόγνωρο για τη φιλοσοφία της γλώσσας, η οποία έθεσε στο επίκεντρο της προβληματικής της το ζήτημα της κατανόησης. Ας θυμίσουμε μόνο τη φρεγκεανή επεξεργασία της έννοιας της έντασης (που αντιστοιχεί σε αυτό που στη σημασιολογία γίνεται αντικείμενο μελέτης της κατανόησης) και της έκτασης (που είναι ανάλογη με τη χρήση). Η

θεματοποίηση όμως του νοήματος και της κατανόησης⁴ οφείλεται στον Βιτγκενστάιν (*Φιλοσοφικές Μελέτες*, §§ 80-82), μέσα από την κριτική που είχε ασκήσει στην προσπάθεια να κατανοείται ένα γλωσσικό σημείο σαν να ήταν λογισμός και στην έκκληση να αντιμετωπιστεί μέσα από τη θεώρηση του χρήστη και της πράξης.

Το σημανόμενο λοιπόν είναι συνάφηση της χρήσης, αλλά μιας χρήσης κοινωνικά ρυθμισμένης και συντονισμένης. Πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι χρήση προσωπική, ατομική, αποξενωμένη από νόρμες, αλλά χρήση ρυθμισμένη από την εκμάθηση στο πλαίσιο των συνθηκών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας και τον αναγκαίο συστηματικό συντονισμό με άλλες γλωσσικές συμπεριφορές. Το να γνωρίζουμε το σημανόμενο ενός σημείου συνεπάγεται ότι γνωρίζουμε τις συνθήκες χρησιμοποίησης του σημείου. Κατά συνέπεια, το σημανόμενο είναι συστηματικό και σε συνάφηση με το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον. Δεν είναι δύσκολο να δούμε και στην πραγμάτευση του σημανομένου την επίδραση του Βιτγκενστάιν, όταν διατυπώνει τον τελεστικό ορισμό του σημανομένου: το σημανόμενο μιας λέξης είναι η χρήση της στη γλώσσα.

Παρόμοιο ωστόσο μέλημα έχει η σημειολογική σημασιολογία της «νοολογίας» του Πριέτο (*Principes de noologie*, Mouton, Χάγη 1964), όταν στοχάζεται πάνω στις γνωσιακές ανθρώπινες πρακτικές που εμπλέκονται στη γλωσσική κατανόηση, για τις οποίες χρειάζεται να ανατρέξουμε στις περιστάσεις που συνοδεύουν την παραγωγή και πρόσληψη της εκφώνησης. Ας μην ξεχνάμε ακόμη πόσο η ψυχανάλυση και η σημειωτική έδειξαν πως το ζήτημα της κατανόησης δεν είναι απλώς μια γραμμική, ντετερμινιστική διαδικασία πρόσληψης της παραγωγής και θεματοποίησαν το ρόλο των διαδικασιών κατανόησης ως συστατικό στοιχείο της θεωρίας και της πρακτικής τους. Η κοινή διαπίστωση αυτών των προσοπτικών συνίσταται στο ότι η ανάλυση της κατανόησης της σημασίας μιας

4. Βλ. π.χ. G.P. Baker & P.M.S. Hacker, *Wittgenstein. Meaning and Understanding*, Blackwell, Οξφόρδη 1981.

φράσης ή μιας διαδοχής φράσεων μπορεί να γίνει μόνο αν ληφθεί υπόψη το συμφραστικό πλαίσιο, το πλαίσιο της περιότασης και της εκφώνησης του ποιητού (επομένως και όσων ο ακροατής γνωρίζει ή εικάζει για τις γνώσεις και τις εικασίες του εκφραστή), οι άμεσοι και έμμεσοι σκοποί για τους οποίους υλοποιήθηκε το εκφώνημα. Κατά συνέπεια, η φράση αποδεικνύεται ένα μόνο από τα δεδομένα της ικανότητας κατανόησης, που δεν απαιτεί μόνο γλωσσικές, αλλά γενικότερα γνωσιακές διαδικασίες.

Ο διάλογος λοιπόν του Ντε Μάουρο με τη γνωσιακή γλωσσολογία,⁵ την κειμενογλωσσολογία, την πραγματολογία, την κοινωνική γλωσσολογία, την κοινωνική σημασιολογία, τη θεωρία της ερμηνείας και της επικοινωνίας αποβαίνει καρποφόρος για την ανάλυση των γλωσσικών γεγονότων, τη συστηματοποίηση και στη συνέχεια τη σημασιοδότηση της ηθικής της επικοινωνίας και της αμοιβαίας κατανόησης. Σε αυτό το διάλογο ο συγγραφέας επιστρατεύει επιπλέον μαθηρίες από νοησιαρχικές αντιλήψεις για την εξέλιξη του ανθρώπινου λόγου. Η «tolerance upon the field», η αυτοσχέδια «ανεκτικότητα επί του πεδίου» σύμφωνα με τη σκοπιά του Λένεπεργκ,⁶ είναι η ιδιότητα που επιτρέπει τη συνεννόηση ανάμεσα σε συνομιλητές. Παρόμοια οπτική για τις βιολογικές ρίζες της ανθρώπινης γλώσσας υιοθετεί ο Λίμπερμαν,⁷ όταν ισχυρίζεται πειστικά ότι η γένεση και η εξέλιξη της γλώσσας συνδέεται πρώτα απ' όλα με την επεξεργασία πεποιθήσεων και ηθικών αρχών που ρυθμίζουν την ατομική και συλλογική ζωή του ανθρώπινου είδους. Σύμφωνα με αυτές τις υποδείξεις, ο Ντε Μάουρο υποστηρίζει ότι η tolerance upon the field συνεπάγεται επιπλέον την

5. Πχ. R.W. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, 2 τόμοι, Stanford University Press, Στάνφορντ 1987-1991· G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1987.

6. E.H. Lenneberg, «On Language Knowledge, Apes and Brains», *Journal of Psycholinguistic Research*, I, 1971, σ. 1-29.

7. Ph. Lieberman, *Uniquely Human. The Evolution of Speech, Thought, and Selfless Behavior*, Κέμπριτζ (Μασσ.) 1991.

κατανόηση του γεγονότος ότι η ετερότητα και η διαφοροποίηση των γλωσσών είναι συγκροτησιακά συστατικά της ικανότητας λόγου που μας καθιστά ανθρώπινα όντα.

Μπαίνουμε λοιπόν στο χώρο της ρητορικής που ενέχεται στο διαλέγεσθαι και το ήθος της πολιτικής και της κατανόησης, η οποία –διδάσκει ο Ντε Μάουρο– όχι μόνο δεν μπορεί να αφήνει αδιάφορες τις επιστήμες της γλώσσας, αλλά επιβάλλεται για την ανάλυση της ιδιαιτερότητας της faculté du langage, της ανθρώπινης ικανότητας ως αντικείμενου των επιστημών της γλώσσας. Κι αυτό γιατί η ίδια η ικανότητα λόγου ενέχει την ετερογένεια, τη δύναμιε απεριόριστη διαφοροποίηση των γλωσσών, που οφείλεται στα εμμενή χαρακτηριστικά τα οποία ανταποκρίνονται στις σημασιολογικές και πραγματολογικές συνθήκες της επικοινωνίας.

Ακριβώς λοιπόν το μέλημα επιστημονικής θεμελίωσης της κατανόησης συγκροτεί συγχρόνως και το πολιτικό μήνιμα για τις γλωσσοεπιστήμες και για την εκπαίδευση. Μια πιο αφελής –ίσως όμως ακριβώς γι' αυτό πιο ειλικρινής– ανάγνωσή του θα μας οδηγήσει να πούμε ότι το θεωρητικό του έργο υποκινείται από το εκπαιδευτικό του μέλημα. Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι χρημάτισε υπουργός Δημόσιας Εκπαίδευσης κατά τη δεύτερη τριετία της κεντροαριστερής κυβέρνησης Νταλέμα στην Ιταλία, μέχρι την πτώση της τον Μάιο του 2001. Η ανάθεση του δημόσιου αξιώματος δεν είχε να κάνει μόνο με μια συμβολική αναγνώριση του ακαδημαϊκού του έργου. Ο συγγραφέας είχε παρέμβει ενεργά στην εκπαιδευτική πράξη, με την εμπλοκή του στην εκπαιδευτική πολιτική, στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, σε προτάσεις για τη διδασκαλία της γλώσσας, αλλά και της γλώσσας των διαφόρων επιστημονικών πεδίων (φυσικές επιστήμες, μαθηματικά κτλ.). Πρόκειται λοιπόν για έναν στρατευμένο εκπαιδευτικό της γλώσσας, υπέρμαχο της γλωσσικής εκπαίδευσης προς την κατεύθυνση του γενικευμένου γραμματισμού, στηριγμένου στο αίτημα της γνωσιακής χειραφέτησης μέσω της αμοιβαίας κατανόησης. Σε αντίθεση, και πάλι, με άλλους γλωσσοεπιστήμονες, οι οποίοι φροντίζουν να διατηρούν καλά κατασκευασμένα στεγανά ανάμεσα στην επιστη-

μονική τους ενασχόληση και την πολιτική τους στράτευση, και εμμένουν, σε πείσμα της σύγχρονης επιστημολογίας, στην υποτιθέμενη αυτο-ιδεολογικοποίηση, στην ηθελημένη ή αθέλητη απόκρυψη των ιδεολογικών θεμελίων της επιλογής και της πραγμάτευσης του αντικειμένου, στην επίδειξη ισχύος της «αξιοκής ουδετερότητας» τους, προσαπίζόμενοι τα δεδομένα της «σκληρής» επιστήμης, ο Ντε Μάουρο δεν υπεραμύνεται απλώς των αξιών που καθοδηγούν τη σκέψη του, αλλά και ενσωματώνει τη ρητορική και την ηθική της κατανόησης στο παρόν έργο του.

Αλλά οι «πρακτικές συνέπειες» της κατανόησης και της γλωσσικής πρόσληψης εκβάλλουν σε πολλαπλά πεδία. Να μνημονεύσουμε μόνο τις παιδαγωγικές της γενικεύσιμης εκπαίδευσης, της οποίας αναγκαία συνθήκη είναι ο γενικευμένος γραμματισμός στην ανάγνωση και ακρόαση. Και ασφαλώς ο διαφοροποιημένος γραμματισμός δεν σχετίζεται μόνο με τα γνωρίσματα του κειμένου που πρέπει να κατανοηθεί, αλλά και με τα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά του παραλήπτη. Ανάλογα ζητήματα αναδεικνύονται όταν έχουμε να αντιμετωπίσουμε τους πολλαπλούς παράγοντες της μεταφρασσιμότητας (καταλληλότητα καταδήλωσης, συντακτικο-φραστική, λεξιλογική, εκφραστική, κειμενική, πραγματολογική, σημειωτική). Ας προσθέσουμε στον ανοιχτό κατάλογο τα προβλήματα της κατανόησης γραπτών και προφορικών κειμένων του επιστημονικού-σχολικού λόγου, που εξακολουθεί να αποτελεί ζητούμενο στην εκπαίδευση, για να συλλάβουμε μερικές μόνο από τις όψεις της σπουδαιότητας αυτού του είδους της σημασιολογίας για την εκπαιδευτική πρακτική γενικότερα.⁸

8. Έχει ενδιαφέρον ότι παρόμοια μέριμνα για τον κριτικό γραμματισμό και την εκπαίδευση συναντάμε επίσης στην κοινωνιο-σημειωτική προσπτική της συστημικής λειτουργικής γλωσσολογίας του M.A.K. Halliday και των συνεργατών της επονομαζόμενης «αυστραλιανής σχολής». Ανεξάρτητα από τα διαφορετικά εργαλεία ανάλυσης και την ορολογία, και στις δύο περιπτώσεις η γλώσσα μελετάται σε συνάρτηση με την κοινωνική και επικοινωνιακή της διάσταση, και η σημασιολογική-γραμματική μεταβολή θεωρείται αναγκαία για να εξηγηθεί τις απαιτήσεις μετάβασης σε νέα γνωσιακά πεδία (βλ. ενδεικτικά M.A.K. Halliday &

* * *

Για ένα έργο που κινείται στο πλαίσιο της μελέτης μιας φυσικής γλώσσας, η απόπειρα μεταφραστικού εξελληνισμού του είναι επιβεβλημένη. Άλλωστε, η ίδια η γλώσσα του συγγραφέα υποχρεώνει το επιχείρημα να εξελιχθεί καταγιγιστικά, μέσα από ένα μείγμα τεχνικού και λόγιου ύφους. Στην προσπάθεια ισορροπίας ανάμεσα σε πιστότητα στο πρωτότυπο και μεγαλύτερη διαφάνεια για τους ελληνικές αναγνώστες, αποφάσισα να μη φορτωθεί το κείμενο με περισσότερο –μεταφρασμένο– υλικό από εκείνο που περιείχε στο πρωτότυπο. Έτσι, τα περισσότερα παραδείγματα εξελληνίστηκαν όταν είχαν απόλυτη αναλογία με αντίστοιχα ελληνικά και δόθηκαν επιμέρους λύσεις και ερμηνεύματα εκεί όπου κρίθηκαν αναγκαία.

Κάποιοι τεχνικοί «νεολογισμοί» (όπως π.χ. *αυθαιρετότητα*, *ποικιλότητα* κτλ.) ίσως ξενίσουν. Πρόκειται όμως για τους νεολογισμούς που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας ακριβώς για να αποδώσει την τεχνικότητα ή για να τους αντιδιαστείλει από όρους της κοινής γλώσσας. Άλλωστε, μια τέτοια απόφαση υποστηρίζεται από το επιχείρημά του για την αναγκαιότητα και την απόλυτη σημασιολογική νομιμότητα των νεολογισμών.

Μια περαιτέρω διευκρίνιση χρειάζεται για τους όρους *μόνημα* και *μορφή* (*μορφομορφη*) τους οποίους χρησιμοποιεί ο συγγραφέας ακολουθώντας την ορολογία του Μαρτινέ. «Μορφές» είναι οι συγκεκριμένες πραγματώσεις των πιο αφηρημένων οντοτήτων που εκπροσωπούνται από το *μόρφημα*.⁹ Στην πιο παραδο-

J.R. Martin, *Writing Science. Literacy and Discursive Power*, The Falmer Press, Λονδίνο 1993· M.A.K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold, Λονδίνο/Νέα Υόρκη/Μελβούρνη 1994· M.A.K. Halliday, «Η γλώσσα και η αναμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Γλωσσικός Υπολογιστής*, τόμ. 1, τ. 1, 1999, σ. 19-33· F. Cristie, «Το ζήτημα της γλώσσας στην εκπαίδευση», *Γλωσσικός Υπολογιστής*, τόμ. 1, τ. 1, 1999, σ. 33-43).

9. Ο Μαρτινέ διακρίνει ανάμεσα σε *φαινόμενα* και *λεξήματα* (διακριτικές μονάδες, στο επίπεδο της δεύτερης άρθρωσης ή στο επίπεδο των σημαίνοντων), που ενσωματώνονται στα *μόνηματα* (μονάδες σημασίας στο επίπεδο της πρώτης άρθρωσης) (A. Martine, *Θέματα λειτουργικής σύνταξης*, ελλ. μτφρ. F. Βέλτου, Φ. Καβουκό-

σιακή μορφολογική ταξινόμηση (γραμματικά/κλιτικά μορφήματα και λεξικά μορφήματα/γνωρίσματα που αποδίδονται στη λεξική ρίζα) οι λειτουργίες των μονημάτων διαφορετικών τάξεων αντιστοιχούν στις λειτουργίες των μορφημάτων. Ειδικά όμως για τις κλιτικές γλώσσες, φαίνεται ότι η ανάλυση σε «μορφές» και μονήματα αποδεικνύεται απαραίτητη, εφόσον δεν σημειώνεται αντιστοιχία ανάμεσα σε μόρφημα και «μορφή».¹⁰

Όπως παραδόξως, το μεγαλύτερο δίλημμα ήταν η μετάφραση των όρων *linguaggio* και *lingua*, οι οποίοι χρησιμοποιούνται καθημερινά στις περισσότερες λατινογενείς γλώσσες και έδωσαν αφορμή για την περίφημη όσο και αμφιλεγόμενη σωσσυριανή διάκριση του *langage* σε *langue* και *parole*. Όπου λοιπόν χρησιμοποιούνται οι καθαρά σωσσυριανοί όροι, διατηρούνται στο πρωτότυπο, όπως έχει επικρατήσει. Το να υιοθετηθούν όμως εδώ οι υπάρχουσες μεταφραστικές λύσεις των έργων του Saussure δεν θα εξυπηρετούσε σε τίποτα το πόνημα: Στην περίπτωση που υιοθετούσαμε στα ελληνικά την απόδοση «λόγος» για τη *lingua/langue*, δεν θα μπορούσαμε να φανταστούμε π.χ. μια φράση του τύπου «οι φυσικοί-ιστορικοί λόγοι» (*linguaggi*) για τις γλώσσες του κόσμου. Και αντιστρόφως, ενώ στις λατινογενείς γλώσσες χρησιμοποιείται ο όρος *linguaggio/langage* για τους μη ρηματικούς κώδικες (π.χ. «*linguaggio cinematografico*»), στα ελληνικά θα ήταν αδιανόητο να μην πούμε «γλώσσα του κινηματογράφου». Έτσι, για να τηρήσουμε αυτή τη σύμβαση, και μολονότι οι δύο όροι αποδίδονται στο συμπραστικό πλαίσιο εξίσου καλά με τον όρο γλώσσα,¹¹ το

ποινός, Γ. Μαγουλάς, Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου, Νεφέλη, Αθήνα 1985). Η ανάγκη ανανέωσης στο επίπεδο της ορολογίας αντιστοιχεί στην επιθυμία της γαλλικής γλωσσολογίας (ο Μαρτινέ το εκφράζει ρητά το 1962) να αποσπαστεί από τη στρουκτουραλιστική παράδοση με τη στενή έννοια, ώστε να προωθηθεί το δικό της μοντέλο γλωσσικής ανάλυσης. Η γενετική γραμματική δεν έχει ανάγκη από την περαιτέρω διάκριση του αφηρημένου στοιχείου του *μορφήματος*, το οποίο είναι στοιχείο της βαθιάς δομής, αντιπαράκειται στο «διαμορφωτικό» (*formante/formative*) της δομής επιφανείας.

10. Βλ. Τ. De Mauro, *Linguistica elementare*, Laterza, Ρώμη-Μπάρι 1998.

11. Πρβλ. και Τ. Σημιονίδου-Χρηστίδου, *Εισαγωγή στη σημασιολογία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.

linguaggio αποδίδεται με κεφαλαίο (Γλώσσα), ενώ με πεζό (γλώσσα) αποδίδεται η *lingua*, η φυσική-ιστορική γλώσσα.

Μία από τις μικρές παρεκκλίσεις από τις καθιερωμένες αποδόσεις των όρων αποτελεί εδώ η επιλογή να μεταφραστεί η σωσσυριανή έννοια του *valore/value* όχι ως αξία, όπως συνηθίζεται, αλλά ως τιμή. Η επιλογή εκμεταλλεύεται τη δυνατότητα που προσφέρει η ελληνική γλώσσα, για να υπογραμμίσει τις οικονομικές συνδηλώσεις και τη μαθηματική υπόσταση των στοιχείων του σημείου στο σωσσυριανό έργο, αφιερώνοντας την έννοια της αξίας για τις πιο ανθρώπινες –«αξιακές»– εκδηλώσεις.

Ευχαριστώ θερμά τη Γιαννούλα Γιαννουλοπούλου για την προσεκτική ανάγνωση του πονήματος, τις γενικές και ειδικές παρατηρήσεις, τις καίριες υποδείξεις της για την απόδοση όρων στα ελληνικά. Φυσικά, η ευθύνη για το αποτέλεσμα με βαραίνει εξ ολοκλήρου.

Μαριάννα Κονδύλη